

ליטה

(LIETUVA; אנגלית: LITHUANIA; רוסית: LITVA; גרמנית: LITAUEN). הדרומית בין שלוש המדינות הבלטיות, ממזרח לים הבלטי. במאה ה-13 כוננו הליטאים, שנאבקו הן עם הסלונים והן עם המיסדר הטוטוני הגרמני, מדינה חזקה, ובמרוצת המאות ה-13-15 היתה ל" למעצמה אדירה שהשתרעה מן הים הבלטי עד לים השחור וכללה את שטחי בילורוסיה של היום, רוב שטחי אוקראינה ושטחים נרחבים במערב רוסיה. רוב תושבי ל" של אז היו סלונים. בסוף המאה ה-14 התקשרה ל" עם פולין וב-1569 התאחד עמה, והיתה לשותף הזוטר במדינה המאוחדת. בחלוקה השלישית של פולין ב-1795 סופחה ל" לרוסיה. בין שתי מלחמות-העולם היתה ל" עצמאית. ל" היתה מסוכסכת עם פולין, שב-1920 כבשה את וילנה, הבירה ההיסטורית של ל", וכן עם גרמניה, בשל השתלטות הליטאים על ממל (קליפדה), שרוב תושביה היו גרמנים ושהיה לה מעמד מיוחד. ל" העצמאית סבלה מבעיות כלכלה וחברה, מריבוי מיעוטים לאומיים (כחמישית מכלל התושבים) ומהעדר יציבות מדינית. ב-1926 התחוללה הפיכה צבאית, אנטנס סמטונה נהיה לנשיא, ומנהיג הארגון הפשיסטי 'זאב הברזל' אוגוסטינס וולדמרס נהיה לראש-הממשלה. ב-1929 הודח וולדמרס, תנועתו נאסרה וסמטונה נהיה לשליט יחיד. יהודים ישבו בל" למן המאה ה-14. למן המאה ה-17 נודעה ל", שכללה, כאמור, את בילורוסיה, במרכזי התורה שלה. מסוף המאה ה-18 ותחילת המאה ה-19 חלה, בהשראתו של ר' אליהו ה'גאון מוילנה', התחדשות ותנופה בישיבותיה, עד שזכו למעמד של בכורה בעולם, וליהודי ל" ('ה'ליטוואקים') יצא שם של למדנים. בין הישיבות הללו היו ישיבות מיר, וולוז'ין (VOLOZHIN), טלז (TELZ), סלובודקה (SLOBODKA) ופוניוז' (PANEVEZYS). בהשראתו של ה'גאון מוילנה' היתה ל" מעוז ל'מתנגדים', אף שהיו בה גם חסידים, ומקרב תלמידיו התפתחה 'תנועת המוסר' וכן תנועת עלייה לארץ-ישראל. במאה ה-19 היתה ל" גם מרכז ל'השכלה' ולספרות עברית, ובסופה גם מרכז ל'חובבי ציון' ולציונות וכן ל'בונד'. בעקבות הפרעות ב-1881-1882 החלה הגירה רבת היקף של יהודי ל" למערב, בעיקר לארצות-הברית וכן לדרום אפריקה, והם בלטו בעליות לארץ-ישראל. במלחמת-העולם הראשונה גורשו המוני יהודים מל" לפנים רוסיה, ורבים מהם לא חזרו אליה בתום המלחמה. כאשר קמה ל" העצמאית היה מספר היהודים בה כ-150,000. בשנים הראשונות לעצמאות ל" נהנו יהודיה מאוטונומיה לאומית-תרבותית במסגרת ממלכתית, ושר יהודי טיפל בענייניהם. גם אחרי ביטול האוטונומיה ב-1924 קיימו היהודים רשת חינוך שלהם, בעברית וביידיש. ואולם, השלטונות דחקו את רגלי

היהודים מענפי כלכלה שונים והאנטישמיות היתה חזקה בארץ. בין שתי מלחמות-העולם היגרו יותר מ-20,000 מיהודי ל', וקרוב למחציתם עלו לארץ.

ב-23 במרס 1939 סופחה ממל לגרמניה. בהסכמים שבין גרמניה לברית-המועצות בעקבות חוזה 'ריבנטרופ-מולוטוב' נקבע של' תהיה בתחום ההשפעה של הסובייטים, וב-10 באוקטובר 1939 נאלצה ל' להתיר הקמת בסיסים סובייטים בשטחה. עם זאת הוחזרה לה ב-30 באוקטובר 1939 בירתה ההיסטורית וילנה וכן שטח של כ-9,000 קמ"ר סביבה. ב-15 ביוני 1940 השתלט הצבא האדום על כול ל' וכעבור שבעה שבועות סופחה הארץ רשמית לברית-המועצות כרפובליקה הסובייטית הסוציאליסטית הליטאית.

בתגובה לסובייטיזציה של המדינה ושל תחומי החיים השונים קמו קבוצות מחתרת, וביניהן לאומניות-קיצונית כגון 'חזית הפעילים הליטאית', שהיו קשורות בגרמניה הנאצית. ב-14 ביוני 1941 הגלו הסובייטים כמה רבבות מתושבי ל', שהוגדרו כ'אויבי העם' ובלתי-מהימנים מבחינה פוליטית או חברתית. כעבור שבוע, ב-22 ביוני 1941, פלשו הגרמנים לברית-המועצות וכבשו את כול ל'; בעת הכיבוש זינבו פעילי המחתרת הליטאית בחיילי הצבא האדום הנסוג. בימים המעטים עד לכיבוש הארץ הספיקו לברוח לפנים ברית-המועצות רוב המנהיגים והפעילים של השלטון הסובייטי והמפלגה הקומוניסטית בל', וכן המוני אזרחים שלא רצו להישאר בשלטון הכיבוש הנאצי. מקרבם הוקמו בין השאר דיוויזיות הרובאים הליטאית (מספר 16) בצבא האדום, ובה היו היהודים יותר מ-50%, המטה והשלוחות השונות של תנועת הפרטיזנים הליטאית, ובה היה מספר היהודים הרבה יותר משיעורם באוכלוסייה, ועוד.

המוני הליטאים קיבלו את הגרמנים בסבר פנים יפות ורבים מהם שיתפו עמהם פעולה. ואולם, לא נתמלאה תקוותם לחידוש עצמאותם המדינית. ל' הפכה לחלק בלתי נפרד של מינהל 'נציבות הרייך אוסטלנד' ושמה הוסב ל-

GENERALBEZIRK LITAUEN (המרכז הכללי ל') ובראשו גנרלקומיסר (GENERALKOMMISSAR) גרמני ולידו מעין מועצה מיניסטריאלית (GENERALRAT) של אישים ליטאים ידועים ובראשם הגנרל פטרס קוביליונאס, מחסידיו של וולדמרס. גם הצבא הליטאי הלאומי לא הוקם מחדש ומספר קצינים וחיילים ששירתו בו בעבר שולבו במסגרת הגדודים המשטרתיים של ליטה. לאחר מפלת הגרמנים בחזית סטלינגרד הורע יחסם של הליטאים לשלטונות הכיבוש הנאציים. ואולם, עם שובו של הצבא האדום לל' בקיץ ובסתיו 1944 ברחו רבים מהליטאים לגרמניה. בינואר 1945 גורשו הגרמנים גם מממל, ובכך הסתיים סופית שלטון הנאצים בכול חלקי ל' והיא חזרה להיות רפובליקה סובייטית.

עם החזרת וילנה וסביבתה לל" באוקטובר 1939 גדל היישוב היהודי בל" בכ- 100,000, בהם כ-15,000 פליטים שנמלטו מקרוב מפולין הכבושה, ומספרם הכולל של היהודים בל" הגיע לכרבע מיליון, כ-10% מכלל האוכלוסייה.

תחושת התסכול בעקבות ההסכם עם ברית-המועצות, שפגע בריבונות ל", הגבירה בצורה בולטת מקרי הסתה ביהודים ופגיעות בגופם וברכושם. תופעות מסויימות, כגון ניפוץ שמשות וכדומה, אירעו במספר עיירות באותו יום, ואפשר אפוא להסיק שהדבר אורגן בהיקף ארצי. עם כניסת הצבא הליטאי לוילנה נערכו שם, בעידוד השלטון החדש, פרעות דמים ביהודים, ובהם נפגעו כ-200 יהודים.

מיפנה של ממש במצבם של יהודי ל' חל עם הפיכתה של הארץ לרפובליקה סובייטית. מצד אחד ניתן ליהודים ייצוג נאות במוסדות הממלכתיים, נפתחו לפנייהם בלא הגבלה מוסדות ההשכלה הגבוהה, וכן התאפשר להם להשתלב במנגנון המקומי והמרכזי, שעד אז היה סגור בפניהם. מצד שני נפגעו היהודים יותר מהאחרים מכמה ממהלכי הסובייטיזציה, בעיקר בתחומי הכלכלה: 83% מבתי-המסחר ו-57% ממפעלי החרושת שהולאמו השתייכו ליהודים, בוטלה כליל מערכת החינוך העברית, שהקיפה 80% של התלמידים היהודים, נסגרו ישיבות טלז', סלובודקה, קלם (KELME) והאחרות ששמן נודע בעולם היהודי, והעובדים היהודים נאלצו לעבוד בשבתות ובחגי ישראל. נסגרו גם הארגונים הפוליטיים, פרט לקומוניסטיים, וכמעט כול מוסדות התרבות והסעד ורבים מראשיהם ומפעיליהם נאסרו. בהגליית ההמונים ב-14 ביוני 1941 מקרב המכונים 'אוייבי העם' הוגלו לסיביר ולאזורים אחרים בקצווי ברית-המועצות כ-7,000 יהודים, 3% מכלל היהודים בל", לעומת 1% של מגורשים מקרב הליטאים. ראשי המשפחות מבין הגולים נכלאו במחנות עבודה ורבים מהם מתו מחמת התנאים הקשים.

על אף סבלותיהם של היהודים והיפגעותם היתירה מהשלטון הסובייטי ראו בהם הליטאים תומכי השלטון הסובייטי ששיעבד את ארצם. המחותרת הלאומנית מטעם 'חזית הפעילים הליטאים', שפעלה בתמיכה רבת היקף של גרמניה הנאצית, ניהלה הסתה חריפה נגד היהודים. בעלונים שהפיצה המחותרת לקראת הפלישה הצפויה של הצבא הנאצי נכללו איומים מוחשיים כלפי היהודים, שגורלם כבר הוכרע לשבט. ואכן, מיד עם הפלישה ביוני 1941 עשו רבים מיהודי ל' מאמצים נואשים להימלט על נפשם בעקבות הצבא האדום הנסוג. ואולם, מחמת ההפצצות של חיל האוויר הגרמני, הקשיים בחציית הגבול הסובייטי הישן והפגיעות מצד קבוצות מחותרת ליטאיות הצליחו רק כ-15,000 יהודים להגיע לפנייהם ברית-המועצות. יותר משליש מהם השתתפו בלחימה פעילה בנאצים. הרוב המכריע של יהודי ל', כ-220,000 נפש, נותרו במקומותיהם. עוד לפני שהגיעו הגרמנים ערכו הליטאים פוגרומים

בשכניהם היהודים. לפי המימצאים המתבססים על עדויות בדוקות מ-214 מקומות יישוב, אירעו פרעות ב-40 מקומות למיצער, ובמרבית המקומות הללו נרצחו ונפצעו יהודים; ב-25 מקומות למיצער היו מקרי אונס וב-36 מקומות – התעללות רצחנית ברבנים.

גל הרציחות והפגיעות גאה עם כניסת הכוחות הגרמנים ובעיקר האיינזצקומנדו 3 מאיינזצגרופה A שהפעילה החל ב-3 ביולי 1941 תוכנית השמדה שיטתית של היהודים בכול ל' לפי לוח זמנים מדויק. חלק ניכר משלבי ההשמדה, כגון איתור הקורבנות ושמירתם, הובלתם לגיא ההריגה והרצח עצמו, נעשה בידי ליטאים, חלקם אנשי צבא ומשטרה. לפני הירצחם נאלצו הקורבנות לעשות מעין תרגילי התעמלות, לשיר ולרקוד, להכות איש את רעהו וכדומה בפני שכניהם הליטאים, ראשי הציבור והאינטליגנציה המקומית, אשר התמוגגו מהנאה למראה הדברים הללו. ב-48 מקומות נרשמו מעשי התנגדות מוחשיים וסמליים מצד יהודים יחידים. במקרים ספורים בלבד הצליחו כמה מהקורבנות להימלט מגיא ההריגה. כך נרצחו ביולי-אוגוסט 1941 רובם המכריע של היהודים מערי-השדה. בספטמבר-נובמבר 1941 חוסלו בצורה דומה מרבית היהודים בערים הגדולות, שנכלאו לשעה בגטאות.

עד סוף שנת 1941 נותרו בכול ל' 40,000 יהודים בלבד, והם רוכזו בארבעה גטאות: וילנה, קובנה, שאוולי ושווינציאן (SVENČIONIS) ובמספר מחנות עבודה. כ-800 יהודים מעיירות במערב ל' רוכזו במחנה עבודה בהיידקרוג (HEIDEKRUG) שבאיזור ממל וב-1943 הועברו שרידיהם למחנה אושוויץ ומשם לורשה לפינוי חורבות הגטו. בקיץ ובסתיו אותה שנה חוסלו הגטאות בוילנה ובשווינציאן והגטאות בקובנה ובשאוולי הפכו למחנות ריכוז עם שלוחות בסביבותיהם. כ-15,000 מהיהודים הועברו למחנות העבודה בלטווייה ובאסטוניה. בתוך כך נרצחו במקום וכן הועברו למחנות השמדה כ-5,000 יהודים, בעיקר זקנים, נשים וילדים. במחצית השנייה של 1943 ובתחילת 1944 הצליחו יותר מ-2,000 יהודים לברוח מהגטאות והמחנות, כמחציתם הצטרפו ליחידות הפרטיזנים. השאר, בעיקר בעלי משפחות, מצאו מחבוא במנזרים ובבתיהם של לא-יהודים בעיר ובכפר.

זמן קצר לפני נסיגתם מל' בקיץ 1944 הספיקו הגרמנים להעביר למחנות ריכוז בגרמניה כרבעה מיהודי קובנה ושאוולי. רבים מאותם שניסו להתנגד נרצחו. עם הנאצים הנסוגים יצאו לגרמניה רבים ממשתפי-הפעולה מקרב האוכלוסייה המקומית, ביניהם גם רוצחי יהודים.

עם כניעת גרמניה במאי 1945 נותרו שם בחיים מקצת מיהודי ל' שהיו כלואים במחנות הריכוז. המספר הכללי של יהודי ל' ששרד בתחום שליטת הנאצים נאמד ב-

8,000. בתחום שליטת הסובייטים, לרבות הלוחמים בשורות הפרטיזנים, נותרו כ- 10% מכלל היהודים שנמצאו בל' בתחילת 1941.

זמן קצר לאחר שחרור ל' במחצית השנייה של 1944 עשו השלטונות הסובייטיים מאמצים ניכרים לחשוף אתרי רצח המונים, של שבויי מלחמה ושל אזרחים, ובאמצעות ועדות חקירה לקבוע, במידת האפשר, את נסיבות הרצח ואת מספר הקורבנות וזיהויים. בחלק מהאתרים הוקמו מצבות, ועליהן כתובות ברוסית ובליטאית או בשתיהן. בדרך כלל צוינו הקורבנות רק כאזרחים סובייטים, בלי ציון לאומיותם.

במקומות מעטים שבהם הפנו שרידי היהודים בקשות חוזרות ונשנות לשלטונות וכן גייסו כספים, הותר להקים מצבות ועליהן גם כתובות ביידיש ואפילו בעברית. בשנים הראשונות אחרי המלחמה, וגם אחריהן, אותרו רבים מבין הליטאים ששיתפו פעולה עם שלטונות הכיבוש הנאצי, וביניהם לא מעט רוצחי יהודים. חלקם הובאו למשפט והוטלו עליהן עונשים ממאסר ועד מוות. שלא בפניהם, נשפטו גם הרוצחים הליטאים והאחרים שהספיקו לברוח לגרמניה ולארצות שמעבר לים. חלקם לא זו בלבד שקיבלו מיקלט בארצות ההן אלא גם השתלב היטב במישור האזרחי והממלכתי. רק בשנים האחרונות דאגו השלטונות בארצות-הברית, בקנדה ובאוסטרליה להדק את המעקב אחר רוצחי היהודים, וכמה מהם הובאו למשפט. ציבור המהגרים הליטאים בארצות הללו ובארצות אחרות גילה התנגדות עזה לצעדים ההם, וגייס כספים ועשה מאמצים פוליטיים ומשפטיים לסיכול הבאתם של משתפי-הפעולה למשפט.

(דב לוין)